

УДК 336.71

М. І. Самсонов, Управління Національного банку України в Сумській області

ФОРМУВАННЯ БАГАТОРІВНЕВОЇ СИСТЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО МОНІТОРИНГУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ БАНКІВ В УКРАЇНІ

У статті розроблено методичні засади впровадження багаторівневої системи здійснення дистанційного ризик-орієнтованого моніторингу за банками в Україні з пропозицією виокремлення трьох режимів моніторингу.

Ключові слова: банківський нагляд, дистанційний моніторинг, ризик-орієнтований підхід, системно важливі банки, диференційований режим моніторингу.

Постановка проблеми. В умовах процесів фінансової глобалізації, а саме створення транснаціональних фінансових установ, посилення міжнародних фінансових зв'язків, якісних та кількісних змін ведення банківського бізнесу в цілому ризик-орієнтований банківський нагляд залишається визнаним світовою спільнотою пріоритетним вектором розвитку систем фінансового регулювання. Разом з тим тенденції збільшення рівня та спектра банківських ризиків, та як наслідок – посилення вразливості національних фінансових систем, вимагають подальшого коригування механізмів реалізації ризик-орієнтованого банківського нагляду на глобальному рівні. Одним із перспективних напрямів реформування дистанційного ризик-орієнтованого моніторингу за діяльністю банків в Україні є впровадження диференційованого режиму моніторингу, що відповідає принципу економічної ефективності використання наглядових ресурсів та дозволяє зосередити увагу наглядовців на сферах підвищеного ризику.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями впровадження ризик-орієнтованого банківського нагляду в Україні та перспективними напрямками його вдосконалення займалися такі вітчизняні науковці, як О. І. Кірсєв, А. А. Пересада, М. І. Савлук, О. М. Христофорова [5], І. І. Д'яконова [2], А. І. Степаненко, А. П. Яценюк, В. І. Міщенко [1], С. В. Науменкова [4] та інші. Більшість дослідників наголошують на необхідності побудови системи ризик-орієнтованого нагляду, яка передбачає впровадження системи заходів щодо збагачення наглядової практики такими елементами, як всебічний аналіз банківської звітності, застосування методик раннього попередження банківських криз та оцінки системної стійкості фінансового сектора з метою виділення “вузьких місць” та можливості їх подолання [5]. Незважаючи на накопичені наукові здобутки та напрацювання, в економічній науці практично відсутні ґрунтовні дослідження, присвячені механізмам дистанційного моніторингу

як пріоритетної форми реалізації ризик-орієнтованого банківського нагляду. Виходячи з вищенаведеного, існують об'єктивні передумови для перегляду місця та ролі дистанційного моніторингу в системі інструментів ризик-орієнтованого банківського нагляду в умовах загострення проблеми забезпечення стабільності економічного зростання та стійкості фінансової системи країни.

Мета статті полягає у розробці методичних засад впровадження диференційованого режиму нагляду шляхом обґрунтування багаторівневої системи здійснення дистанційного ризик-орієнтованого моніторингу за діяльністю банків в Україні та відповідного інструментарію нагляду.

Виклад основного матеріалу. Впровадження диференційованого режиму моніторингу обумовлює проблему вибору критеріїв для диференціації режимів.

Слід зазначити, що сучасні системи дистанційного моніторингу за діяльністю банків у розвинутих країнах світу та країнах, що розвиваються, зазвичай враховують останні рекомендації Базельського комітету та побудовані на принципах ризик-орієнтованого банківського нагляду, тому ключовим критерієм для диференціації режимів нагляду в таких країнах є профіль ризиків окремої банківської установи. Так, наприклад, система дистанційного моніторингу за діяльністю банків в Австрії побудована за дворівневим ризик-орієнтованим аналізом [6]. Перший рівень моніторингу передбачає проведення автоматичного базового аналізу ризиковості діяльності всіх 870 банків Австрії шляхом застосування таких інструментів, як міжгруповий аналіз, CAMELS-оцінка, логіт-моделювання. Другий рівень моніторингу охоплює виключно високоризиковані банківські установи Австрії, які підлягають поглибленому економічному аналізу з використанням розширеного кола джерел інформації (не лише кількісної, а й якісної) та залученням експертів.

На сьогоднішній день система дистанційного моніторингу за діяльністю банків в Україні пе-

редбачає два режими нагляду залежно від ступеня проблемності банку – загальний, якому притаманний I ступінь проблемності (аналіз фінансового стану банку здійснюється щотижня та щомісяця), та посилений – II ступінь проблемності (аналіз здійснюється на щоденній основі). В основу критеріїв проблемності банку покладено показники ефективності його роботи, зокрема це загальні критерії (оцінка за системою CAMELS за результатами останнього комплексного інспектування банку), достатність капіталу, якість активів, менеджмент, надходження, ліквідність, чутливість до ринкових ризиків. Відтак основним критерієм для диференціації режимів дистанційного моніторингу за діяльністю банків в Україні є рівень ефективності діяльності банку та його поточний фінансовий стан. В контексті основних принципів ризик-орієнтованого банківського нагляду слід відмітити наступні суттєві обмеження такого підходу:

- по-перше, існує взаємозалежність та взаємобумовленість критеріїв. Так, наприклад, три критерії, зокрема “достатність капіталу”, “якість активів” та “надходження”, передбачають врахування оцінки за системою CAMELS за результатами останнього комплексного інспектування банку, що вже враховано в першому загальному критерії;
  - по-друге, рейтинг, який надається банку за результатами аналізу його фінансового стану, ґрунтується виключно на внутрішніх факторах та операціях банку і не враховує поточні та прогностичні показники розвитку зовнішнього середовища банку, що може негативно позначитися на його фінансовому стані в майбутньому;
  - по-третє, рейтинг, наданий за системою CAMELS, має ретроспективний характер та, відповідно, не здатен врахувати довгострокові ризик-фактори. Відтак подібний підхід слід вважати як статичним, так і короткостроковим;
  - по-четверте, рейтингова оцінка відображає результатний підхід до нагляду, а не процесний, як того вимагають принципи ризик-орієнтованого банківського нагляду відповідно до рекомендацій Базельського комітету. Об’єктом з боку наглядовців під час дистанційного моніторингу стає оцінювання наслідків управління ризиками, а не безпосередньо процесу управління ризиками в банку та їх якість.
- Отже, головним недоліком поточного підходу до диференціації режимів нагляду є ігнорування профілю ризиків окремого банку та зосередження уваги на оцінці фінансового стану банку, результати якої мають низьку здатність прогнозування дефолту банку в майбутньому. Ключови-

ми принципами формування нової багато-рівневої системи здійснення дистанційного ризик-орієнтованого моніторингу за діяльністю банків в Україні повинні стати:

- врахування рівня системної важливості банку, який дозволяє оцінити окремих банк як потенційне джерело системної фінансової нестабільності;
  - врахування ризик-профілю окремого банку, який відображає індивідуальні ризики банківської установи;
  - дотримання принципу економічної ефективності здійснення банківського нагляду, та, відповідно, необхідність виокремлення декількох режимів дистанційного ризик-орієнтованого моніторингу за діяльністю банків.
- Слід зазначити, що на сьогоднішній день поряд з ідентифікацією системно важливих банків (СВБ), однією з найактуальніших у світовому фінансовому товаристві постає проблема їх регулювання. Посткризовий період відновлення світової економіки характеризується реформуванням системи банківського регулювання та нагляду. Якщо “перша хвиля” реформ пов’язана з прийняттям положень Базеля III, то “друга хвиля” на глобальному рівні сконцентрована на системному ризику та системно важливих банках. Саме питання функціонування СВБ (як на глобальному, так і місцевому рівнях) є предметом активних обговорень з боку країн Групи-20, Міжнародного Валютного Фонду, Базельського комітету з банківського нагляду та ін. До складу ключових інструментів регулювання СВБ слід віднести:
- посилення вимог до звітності СВБ. Беручи до уваги потенційні наслідки банкрутства СВБ, забезпечення максимальної інформаційної прозорості є однією з невід’ємних умов попередження подібної ситуації. Особливої уваги заслуговує узагальнююча інформація щодо міжбанківських (контрагентських) зобов’язань, взаємовідносин з іншими СВБ, результати стрес-тестування, співвідношення окремих елементів капіталу та ризик-зважених активів;
  - встановлення контрагентських лімітів. Так, наприклад, згідно з положеннями закону Додда-Франка (США) встановлюються обмеження в межах банківської групи щодо зобов’язань індивідуальним учасникам;
  - встановлення лімітів на окремі види операцій. У даному випадку мова йде про структурні зміни провадження банківського бізнесу, зокрема розмежування високоризикованих видів діяльності банку (брокерської, інвестиційної, операції з похідними цінними паперами та

ін.) та основної банківської діяльності (залучення депозитів, надання кредитів);

- підвищення вимог до капіталу. Рівень капіталізації СББ залишається одним із ключових умов його фінансової стабільності на випадок суттєвого погіршення ринкової кон'юнктури чи інших подій. Тому встановлення додаткових вимог до капіталу стає одним із найпоширеніших інструментів регулювання системного ризику. В основу підвищених вимог до капіталу СББ покладено принцип: високий рівень ризику потребує відповідного забезпечення економічним капіталом.

Підводячи підсумки узагальнення світового досвіду регулювання системно важливих банків, слід зазначити, що об'єктом застосування розглянутих вище інструментів виступають переважно глобальні СББ та найбільші банки світу, в той час як застосування цих інструментів, зокрема підвищених вимог до капіталу, до відносно невеликих банків створює додаткове навантаження не лише на окремих банківський бізнес, а й на ефективність та стабільність функціонування банківської системи в цілому. Пропонуємо як один із критеріїв диференціації режимів дистанційного моніторингу за діяльністю банків в Україні використати рівень системної важливості, зокрема низький, помірний, середній, суттєвий та високий рівні. На наш погляд, це дозволить, з одного боку, уникнути ризику створення надлишкового тиску на провадження банківського бізнесу в Україні, а з іншого – врахувати прояв системного ризику під час реалізації банківського нагляду та регулювання.

Наступним принципом формування багаторівневої системи здійснення дистанційного ризикорієнтованого моніторингу за діяльністю банків в Україні є врахування ризик-профілю окремого банку. Слід підкреслити, що нагляд на основі оцінки ризиків є сучасним домінантним підходом у світовій наглядовій практиці. Ключове місце в такому підході належить оцінці ризиків, як невід'ємній складовій банківського бізнесу, та формуванню ризик-профілю банку, як структурованому опису притаманних банківському бізнесу ризиків, зокрема основних сфер виникнення ризиків та індикаторів його вимірювання. До складу ключових принципів визначення ризик-профілю банку входять наступні:

- превентивний характер оцінки, що передбачає ранню ідентифікацію потенційних проблем в діяльності банку та втручання наглядовців з метою їх коригування та усунення;
- матеріальний характер розуміння “ризиків банку” як потенційної втрати фінансових ре-

сурсів для будь-кого з кола зацікавлених сторін у діяльності банку;

- використання професійного (вмотивованого) судження, що означає надання деталізованого висновку відповідальної особи щодо всіх об'єктивних факторів, що впливають на ризик-профіль банку, та що є свідченням змістовного (а не формального) підходу до наглядової діяльності;
- розмежування величини притаманних ризиків банківському бізнесу та якості ризик-менеджменту в банку; відтак великий рівень ризику банку не завжди є загрозою для фінансового стану банку та кола зацікавлених сторін за умови високого рівня якості внутрішніх систем ризик-менеджменту;
- динамічний характер оцінки, що передбачає визначення напрямків зміни ризиків, притаманних банківському бізнесу;
- комплексність оцінки, що означає надання зведеної інформації щодо результатів оцінювання ризиків банку та якості ризик-менеджменту у вигляді ризик-матриці, яка слугує базисом для визначення подальших наглядових дій та заходів.

Слід зазначити, що в Україні реалізовано нагляд на основі оцінки ризиків, зокрема під час інспекційних перевірок Національним банком України, що знайшло своє відображення в Методичних рекомендаціях з інспектування банків “Система оцінки ризиків” [3]. Так, система оцінки ризиків містить чотири наступні ключові елементи:

- кількість ризику (обсяг/рівень ризику, що притаманний банківському бізнесу), яка може бути незначною, помірною та значною. Для шести з дев'яти видів ризику (кредитного, ринкового, валютного, операційно-технологічного, ризику ліквідності, ризику зміни процентної ставки) Національним банком України визначено ознаки відповідної кількості ризику;
- якість управління ризиком, яка може бути високою, такою, що потребує вдосконалення, та низькою;
- сукупний ризик визначається на основі поєднання кількості ризику та якості управління ним та може бути високим, помірним та низьким;
- напрям зміни ризику, що враховується з метою забезпечення динамічного характеру оцінювання ризиків банку та передбачає визначення тенденцій їх зміни протягом наступних дванадцяти місяців діяльності банку. Напрямок може характеризуватися як той, що зростає, стабільний та той, що зменшується [3].

Зазначимо, що розроблені Національним банком України рекомендації носять описовий характер, тому з метою їх формалізації та визначення

сукупного ризик-профілю банку пропонуємо наступний трьохетапний матричний підхід (рис. 1).

Рисунок 1 – Трьохетапний матричний підхід до визначення ризик-профілю банку

Якщо перший етап є лише формалізованим описом вже існуючих рекомендацій Національного банку України, то другий та третій етапи представленого підходу відображають авторську позицію стосовно визначення узагальненої оцінки ризиків банку. Слід звернути увагу, що реалізація першого етапу, а саме визначення сукупного ризику за кожною категорією ризику, передбачається для шести категорій ризику, що піддаються кількісній оцінці, та які визначені рекомендаціями НБУ.

Другий етап – визначення ризик-профілю за кожною категорією ризику – реалізується вже для всіх дев'яти категорій та передбачає визначення індексу ризик-профілю – IPR (Index of Profile Risks), який призначений для оцінки ступеня ризиковості банківського бізнесу за окремим видом ризику, та, відповідно, майбутньої загрози погіршення фінансового стану банку:

- “1” – очевидної загрози стабільності фінансового стану банку у середньостроковій перспективі не передбачається, враховуючи низький/помірний сукупний ризик та сприятливу динаміку його зміни;
- “2” – очевидна загроза стабільності фінансового стану банку у короткостроковій перспективі є малоймовірною, але за умов суттєвого погіршення кон'юнктури ринку може стати помітною;
- “3” – існує очевидна загроза стабільності фінансового стану банку у короткостроковій перспективі, зважаючи на високий сукупний ризик та несприятливі тенденції його зміни.

На третьому етапі має місце визначення індексу сукупного ризик-профілю банку за всіма ка-

тегоріями ризику шляхом використання формули арифметичної середньозваженої. Таким чином, запропонований підхід дає можливість отримати формалізовану оцінку ризик-профілю окремого банку у вигляді індексу від “1” до “3”, яка повинна бути результатом інспекційної перевірки НБУ та слугувати орієнтиром для визначення подальших наглядових заходів.

Відповідно до запропонованих вище підходів до врахування, з одного боку, системного ризику на рівні окремого банку (шляхом визначення рівня системної важливості банку), та, з іншого боку, індивідуального ризику (шляхом визначення ризик-профілю банку у вигляді індексу), вважаємо цілком обґрунтованим використати зазначені показники як критерії диференціації режимів дистанційного моніторингу за діяльністю банків в Україні (рис. 2).

Нами пропонується виокремити три основні режими дистанційного моніторингу за діяльністю банків в Україні:

- “базовий” – банки, що потрапили в зону “базового” моніторингу, характеризуються високим рівнем якості внутрішньої системи ризик-менеджменту банку, та не потребують значної уваги з боку наглядових органів, оскільки їх банкрутство має обмежений вплив на стабільність банківської системи.
- “посилений” – для банків, що потрапили до цієї зони, характерним є високий індекс сукупного ризик-профілю банку, та, відповідно, недостатня якість системи ризик-менеджменту або несприятливі тенденції зміни рівня ризиків банку. Рівень системної важливості банку є середнім або суттєвим, що вимагає з боку на-

глядових органів посиленої уваги, застосування розширеного набору інструментів моніторингу, в т.ч. стрес-тестування, розширення переліку звітних форм та ін.;

- “інтенсивний” – банки цієї зони характеризуються високим рівнем системної важливості, що висуває специфічні вимоги до процесу дистанційного моніторингу за їх діяльністю.

IPR \ LSBR	10–30	30–50	50–70	70–90	90–100
1					
2					
3					

– базовий режим дистанційного моніторингу
 – посилений режим дистанційного моніторингу
 – інтенсивний режим дистанційного моніторингу
 IPR – індекс сукупного ризик-профілю банку
 LSBR – рівень системної важливості банку

Рисунок 2 – Багаторівнева система здійснення дистанційного ризик-орієнтованого моніторингу за діяльністю банків в Україні

Висновки. Таким чином, обґрунтовано необхідність впровадження диференційованого режиму дистанційного ризик-орієнтованого моніторингу, що відповідає принципу економічної ефективності використання наглядових ресурсів та дозволяє зосередити увагу наглядовців на сферах підвищеного ризику. Як один із критеріїв диференціації режимів дистанційного моніторингу за діяльністю банків в Україні запропоновано використати рівень системної важливості, зокрема низький, помірний, середній, суттєвий та високий рівні. Це дозволить, з одного боку, уникнути ризику створення надлишкового тиску на провадження банківського бізнесу в Україні, а з іншого – врахувати прояв системного ризику під час реалізації банківського нагляду та регулювання. Іншим принципом формування багаторівневої системи здійснення дистанційного ри-

зик-орієнтованого моніторингу за діяльністю банків в Україні є врахування ризик-профілю окремого банку. Відповідно до запропонованих підходів до врахування, з одного боку, системного ризику на рівні окремого банку (шляхом визначення рівня системної важливості банку), та, з іншого боку, індивідуального ризику (шляхом визначення ризик-профілю банку у вигляді індексу), запропоновано використання зазначених показників як критеріїв диференціації режимів дистанційного моніторингу за діяльністю банків в Україні. Зокрема, пропонується виокремити три основні режими дистанційного моніторингу за діяльністю банків в Україні – базовий, посилений та інтенсивний з подальшим обґрунтуванням науково-практичного інструментарію нагляду для кожного відповідно.

Список літератури

1. Базель III: нові підходи до регулювання банківського сектору / В. Міщенко, А. Незнамова // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 1. – С. 4–9.
2. Д'яконова І. І. До питання визначення понять “банківське регулювання” та “банківський нагляд” / І. І. Д'яконова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 8. – С. 183–194.
3. Методичні вказівки з інспектування банків “Система оцінки ризиків” : затв. пост. Правління Національного банку України від 15 березня 2004 р. № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
4. Науменкова С. В. Формування нової фінансової архітектури: основні питання та можливі виклики для України / С. В. Науменкова // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 1. – С. 8–13.
5. Христофорова О. М. Теоретичні аспекти функціонування пруденційного нагляду [Електронний ресурс] / О. М. Христофорова, К. С. Бужор / Наука й економіка. – 2009. – № 3. – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2009_3_1.pdf#page=120.
6. Buchegger P. Banking supervision in Austria / P. Buchegger, K. Aschbacher, G. Coosmann, D. Datschetzky // Oesterreichische Nationalbank of Vienna. – 2004. – 64 p.

Отримано 30.04.2013

Summary

In the paper author proposes methodological principles of implementing multi-level system of risk-based off-site surveillance on banks in Ukraine with a three modes of monitoring distinguishing.